

گرایش از فلسفه عقلی به حکمت باطنی در آراء اخوان الصفا (تحلیل نخستین رویارویی اندیشمندان مسلمان با فلسفه)

حسن بلخاری قهپی*

چکیده

در این پژوهش، نخستین کاربردهای اصطلاحات حکمت و فلسفه و مفاهیم آنها در فرهنگ اسلامی مورد بحث و بررسی قرار میگیرد و همچنین به تبیین رویکرد غالب در میان متفکران مسلمان که تلاش در جهت تألیف شریعت و فلسفه و اظهار و آشکارگی مفهوم مورد قبول دین از آن، با استناد به واژه حکمت است (که اصطلاحی کاملاً قرآنی است)، پرداخته میشود؛ رویکردی که با استناد به مفاهیمی چون تأویل در قرآن و نیز گرایش به زهد و عرفان در سده‌های دوم تا چهارم هجری میتواند به ظهور نوعی حکمت باطنی منجر شود.

اخوان الصفا که تأثیری عظیم بر سیر حکمت و اندیشه در فرهنگ اسلامی داشتند، از پیشگامان رویکرد فوق محسوب میشوند. ایشان با تألیف مجموعه پنجاه و چهار رساله‌ی رسائل، گامی بلند در جهت تألیف شریعت و فلسفه و تبیین مفهوم حکمت و بویژه حکمت باطنی برداشتند. نوشتار حاضر با رویکردی تحلیلی - تاریخی به بررسی مفهوم‌شناختی دو اصطلاح فلسفه و حکمت در دوره آغازین

۵۵

* دانشیار گروه مطالعات هنر دانشگاه تهران؛ Hasan.bolkhari@ut.ac.ir

تاریخ تأیید: جلسه هیئت تحریریه ۹۳/۷/۲۷

تاریخ دریافت: ۹۳/۶/۲

سال پنجم، شماره دوم
پاییز ۱۳۹۳

ظهور اندیشه فلسفی در تمدن اسلامی پرداخته و تلاش اخوان‌الصفای برای رسیدن به نوعی حکمت باطنی که تألیفی از رویکردی کاملاً فلسفی و در عین حال قرآنی (و روایی) است را مورد تأمل قرار می‌دهد؛ رویکردی که برای اثبات این تألیف، ناگزیر از متحد دانستن مفهوم دین و فلسفه بود.

کلید واژه‌ها: فلسفه، حکمت، حکمت باطنی، اخوان‌الصفای، تاریخ فلسفه

* * *

مقدمه

در ابتدای نوشتار حاضر، بر این معنا تکیه و تأکید می‌شود که در آثار اخوان‌الصفای مرز مشخصی میان دو اصطلاح فلسفه و حکمت - برخلاف تأملی که امروزه بر ایجاد تمایز میان این دو می‌رود - وجود ندارد. آنها چه بسیار در رسائل از اصطلاح حکمت استفاده نموده و مرادشان فلسفه بوده است و چه بسیار از فلسفه می‌گویند و نیت غاییشان حکمت بوده است. پس تمایز امروزی که در آن، فلسفه هویت و ماهیتی عقلانی آنهم با رویکرد غربی می‌یابد و حکمت نیز در قلمرو نوعی عقل اشراقی یا شهودی لحاظ می‌گردد، نزد اخوان‌الصفای و بسیاری از متفکران و اندیشمندان قرون سوم، چهارم و پنجم هجری اعتباری ندارد؛ بعنوان مثال، اخوان‌الصفای در همان نخستین کلمات و الفاظ اولین رساله خود (الرسالة من القسم الرياضي فی العدد) مذهب و منش خویش در تحقیق را چنین شرح می‌دهند:

بدان ای برادر نیکوکار مهربان که مذهب برادران کرام ما که خداوند ایشان را مؤید بدارد، نظر و تأمل در جمیع علوم است که در عالم موجود است؛ علوم جواهر و اعراض، بسائط و مجردات، مفردات و مرکبات و بحث و فحص در باب مبادی، کمیت جنس و انواع و خواص آنها و نیز از نوع ترتیب و نظامشان بر بنیاد آنچه بر آن هستند. همچنین [تحقیق در] باب کیفیت حدود و نشو و نمای تمامی موجودات از یک علت، مبدأ یا مبدع واحد جل جلاله و استناد و استشهاد به مثالهای عددی و براهین هندسی در اثبات و بیان

۵۶

سال پنجم، شماره دوم
پاییز ۱۳۹۳